Ankara Üniversitesi
SBF Dergisi,
Cilt 81, No. 2, 2026, s. 325-346
Türkçe

Araştırma Makalesi / Research Article
DOI

21. YÜZYIL PROTESTO VE İSYANLARINI MODERN SİYASALLIK KAVRAMIYLA ANLAMLANDIRMAK *

Demet Sayınta Selvioğlu
ORCID: 0009-0002-7510-3154

• • •

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2008 küresel finansal krizinden sonra yaygınlaşan protesto ve isyanları modern siyasallık kavramı kılavuzluğunda anlamaktır. İsyanların nedenleri siyasal sistemlerin işlemezliği, ekonomik eşitsizlik, kemer sıkma politikaları, yurttaşlığa ilişkin hak ihlalleri ve küresel adaletsizliklerdir. Orta ve üst gelir seviyesindeki ülkelerde ortaya çıkan, gittikçe siyasallaşan protesto ve isyanları anlamak, insanlığın içinden geçtiği eşikte toplumsal gelişmelerin yönünü anlamak için elzemdir. Bu çalışmada modern siyasallık, kamusal alanı biçimlendirme gücü olarak belirlenmiştir. Kapitalist düzende sermaye sahiplerinin egemenliğine dayanan özgürlük mülkiyet üzerinden tanımlanır. Kitlelerin siyasallığı ise piyasa aktörlüğü, seçmenlik ve yurttaşlıkla sınırlandırılır. Daha önce iktidar değişikliğini hedef alan isyanlar, yerini sistemin kendisini sorgulayan ve toplumsal değişim talep eden toplumsal hareketlere bırakmıştır. Kapitalizm, her krizde, siyasallaşan kitleleri içerecek biçimde yeniden yapılanmıştır. Neoliberalizmle zayıflatılan toplumsal muhalefetin son krizle birlikte dışarı vurulan tepkisel siyasallığı ise toplumsal kutuplaşmaya, güvencesizleştirmeye, otoriterleşmeye yaslanan popülizmler yoluyla içerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: 21. Yüzyıl protesto ve isyanları, Modern siyasallık, Toplumsal hareketler, Neoliberalizm, Popülist içerme

Interpreting 21st Century Protests and Uprisings through the Concept of Modern Politicality

Abstract

The aim of this study is to understand the widespread protests and uprisings that emerged after the 2008 global financial crisis through the concept of modern politicality. The causes of the uprisings include the dysfunction of political systems, economic inequality, austerity policies, violations of citizenship rights, and global injustices. Understanding the increasingly politicized protests and uprisings emerging in middle- and high-income countries is essential for grasping the direction of social developments at this critical juncture for humanity. In this study, modern politicality is defined as the power to shape the public sphere. In the capitalist order, freedom -based on the dominance of capital owners- is defined through property. The politicality of broad masses is limited to certain political roles: market actors, voters, and citizens. Whereas previously uprisings aimed at changing those in power, they have now been replaced by social movements that question the system itself and demand social change. Capitalism has been restructured in each crisis to incorporate politicized masses. The reactive politicality expressed by a socially weakened opposition under neoliberalism in the aftermath of the latest crisis has been absorbed into the system through populisms based on social polarization, precaritization, and authoritarianism.

Keywords: 21st Century protests and uprisings, Modern politicality, Social movements, Neoliberalism, Populist inclusion

---

* Makale geliş tarihi / Received date: 14.07.2025
Makale kabul tarihi / Accepted date: 01.10.2025
Erken görünüm tarihi / Published online: 06.10.2025

Yazar email: dsayinta@gmail.com

BY NC ND

OPEN ACCESS

21. Yüzyıl Protesto ve İsyanlarını Modern Siyasallık Kavramıyla Anlamlandırmak

Giriş

Bu çalışmanın temel sorusu, insanlık tarihinde farklı biçimler alan siyasal erkin ortaya çıkmasından sonra[1] hemen her dönemde gerçekleştiğinden şüphe olmayan protesto ve isyanların 21. yüzyılın ilk 25 yılında dünyanın neredeyse tamamında ve kesintisiz olarak baş göstermesinin nedenlerinin ve anlamının, modern siyasallık[2] kavramlaştırması bağlamında açığa çıkarılmasıdır. Başta görülmemiş derecede bütünleşik dünya ekonomisi, sonra ulaşım, bilgi ve kitle iletişim teknolojilerinde yaşanan köklü dönüşümlerle ayırt edilebilen dünya tarihinin son 40 yıllık kesiti farklı bakış açılarından küreselleşme (Held (Der.), 2012), neoliberalizm (Harvey, 2015; Brown, 2021), post-modernizm, post-fordizm, iki kutuplu dünyanın sonu, çokluk, imparatorluk (Hardt ve Negri, 2011 ve 2023), yüksek teknoloji, büyük veri, haberleşme/internet devrimi, sosyal medya, (Castells, 2006; Zuboff, 2021; Fuchs, 2014), teröre karşı savaş, temsil krizi ve popülizm (Laclau, 2007; Mouffe, 2019; Mudde ve Kaltwasser, 2012), hakikat sonrası siyaset (Crouch, 2004), genelleşmiş-sürekli protesto ve isyanlar (della Porta, 2015; Tilly, 2022), çok kutuplu dünya (Wallerstein, 2001) ve nihayet yapay zekâ (Bullock vd., 2024) olgularıyla/kavramlarıyla nitelenmiştir. Yeni bin yılın ilk 25 yılında yaşanmakta olan iktidar/rejim değişiklikleri, göçler,

1 Siyasal erkin kent devletleri biçimini aldığı Sümer uygarlığında İÖ 2380 civarında Lagaş kralı Lugalanda'nın devrilip yerine reformları ile bilinen Urukagina'nın geldiği isyan kayda geçen en eski isyan olarak kabul ediliyor. Yeni bir kanalın anısına hükümdarın tarihçisi tarafından yazılmış olup doğrudan isyanın değil ama reformların anlatıldığı kil tabletler iktidarın ve kamu gücünün kötüye kullanılmasını ve yozlaşmayı eleştirerek başlar, dul ve yetimleri vergiden muaf tutan, rahiplerin gücünü sınırlayan, borçluların köleleştirilmesini, yoksulların mallarına el koyulmasını, angaryayı, tefeciliği, vurgunculuğu yasaklayan Urukagina reformlarını ayrıntılarıyla anlatır. Reformlarla çözülmeye çalışılan sorunların niteliği isyan tespitini haklı çıkarır niteliktedir (Okar, 2014).

2 Her ne kadar bu kavram çalışma boyunca tartışılacak olsa da en yalın haliyle, siyasallık, toplumsal bağı kuran ilişki, özne ve kurumlar (ilk eve süreçler) bütünü olarak, modern siyasallık ise burjuva iktidarını oluşturan iktisadi, siyasi ve hukuki ilişkiler, bu ilişkileri yüklenen piyasa aktörleri, seçmen ve yurttaş özneleri ile piyasa, temsili demokrasi ve pozitif hukuk (anayasa) kurumlarından oluşan bütün olarak kabul edilmiştir.

çevre tahribatı, savaşlar, bölgesel çatışmalar, artan tekelleşme, büyük çaplı ekonomik krizler, büyüyen suç ekonomisi, güvencesizlik, çok boyutlu eşitsizlik, temel kamu hizmetlerine erişimin giderek zorlaşmasında görünür hale gelen çok yönlü toplumsal kriz ve sarsıcı norm değişiklikleri insanlığın geleceği üzerine düşünen herkesi, önemli bir toplumsal-siyasal dönüşümün içinden geçildiği, insanlığın önemli değişimlere gebe bir eşikte olduğu konusunda ikna etmiş görünmektedir. 21. yüzyılın temel sorunlarının demokrasi, eşitsizlik, çevre krizi ve kesişimsellik (intersectionality) olduğunu iddia eden sosyolog G. Pleyers (2020) demokratikleşme talebi ile gerçekleştirilen yoğun protesto ve isyanlardan sonra çoğu yerde demokrasiyi, çevreyi, hoşgörüyü, ekonomik eşitliği ve cinsiyet eşitliğini tehdit eden özgürlükçü olmayan liderlerin iktidar olduğunu, gelişmiş ülkelerde bile yoksulluğun arttığını, çevre felaketlerinin, cinsiyet temelli şiddetin ve ırkçılığın çoğaldığını saptayıp temsili demokrasinin bu temel sorunları çözmede yetersiz kaldığını ve nihayet temel bilimlerin ve sosyal bilimlerin bu sorunların çoğu için insanlığın bir kavşakta olduğunu ortaya koyduğunu vurguluyor. Pleyers'a göre iktidar ilişkileri ile doğrudan bağlantılı iç içe geçmiş bu temel sorunlara karşı verilecek topyekûn mücadele yüzyılın geriye kalanında yaşanacaklar için belirleyici olacaktır. İnsanlığın bir karar anında olduğu tespitinin, ilgili toplum kesimlerini eylemde bulunmaya davet etme motifine sahip olduğu da görülmektedir ki bu durum içinden geçilen dönemin belirleyici niteliğinin toplumsal değişim talebi olduğuna yorulabilir. Yani karşı karşıya olunan sorunların kapsamı ve niteliği dikkate alındığında, insanlık için yaşamsal bir eşik kabul edilen bu kriz anında, tüm toplumu ilgilendirdiği kabul edilen sorunların çözümü için ilgili "herkesin" harekete geçmesi, bir araya gelmesi, siyasal taleplerle "tarih" sahnesine çıkması (Badiou, 2011) istenmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası dünya düzeni ile karşılaştırıldığında siyasal, iktisadi, teknolojik ve toplumsal gelişmelerin belirgin bir biçimde ivmelenmesine belirsizliklerin eşlik ettiği çağımızın, umut ve beklentiler kadar derinleşen çelişkiler ve risklerle de karakterize edildiğine işaret eden Lopez-Claros vd. (2020, ss. 3–4) bu dönemin baştan beri ayırt edici vasıflarından biri olan küreselleşmenin yeni iktisadi bağlar tesis ettiği kadar korumacılık yarattığını, servetin az sayıda elde toplanmasına neden olduğu kadar yaşam standartlarının iyileşmesine yönelik beklentileri de arttırdığını, iyileşen insani gelişim göstergelerine, ekonomik büyümeye rağmen çevre tahribatı, toplumsal yabancılaşma ve eşitsizliği şiddetlendirdiğini tespit etmektedir. Böylelikle toplumsal ayrışma, kutuplaşma, umutsuzluk, güvencesizlik, istikrarsızlık, öngörülemezlik ve belirsizlikte görünür olan *gelecek korkusu* içinden geçilen dönemin baskın niteliği halini almıştır.

İktisadi, siyasi, ekolojik, toplumsal çok yönlü, keskin ve süregiden krizlerle inkâr edilemez hale gelen sorunların niteliğine ve çözümlerine ilişkin

temelde iki eğilim olduğu söylenebilir: Mevcut siyasal-toplumsal mekanizmaların insanlığın karşı karşıya olduğu çevresel, toplumsal, ekonomik ve güvenliğe ilişkin sorunlara çözüm üretmede yetersiz olduğunu iddia eden Lopez-Claros ve diğerlerinin (2020, ss. 13–14) bakış açısı, sorunları, daha doğrusu belirtileri sıralayıp çözümlerini kurumların reforme edilmesine bağlayan sürdürülebilirliğe odaklı tarafın içinden geçilen krizler dönemine tepkisini örnekliyorken, sorunların kaynağının siyasal-toplumsal yeniden üretimi biçimlendiren kapitalizm olduğu iddiasında olan sistem karşıtları, belirtileri sıralamanın ötesine geçip dünya çapında yaşanan sürekli ve çok yönlü krizlerin temelde bir uygarlık sorununa dönüştüğünü iddia etmektedirler. Başkaya (2016, ss. 16–17), özünde mülksüzleştirerek sermaye biriktirmek olduğunu dile getirdiği piyasa toplumunun değişim değerlerini, yani metaların üretimini kullanım değerlerinin, yani ihtiyaçların üretiminin önüne geçirerek yarattığı üretim, tüketim ve bölüşüm modelinin bir uygarlık krizine yol açtığını iddia etmektedir. Dolayısıyla büyümeden yol alamayan kapitalizmin büyüdükçe toplumsal yapıları daha da zorlaması ve canlı yaşamın temellerini giderek aşındırması, insanlığı ve uygarlığı kritik bir eşiğe taşımıştır. Bu durum, sistemin mağdurlarının, yeni bir uygarlık için mücadele etmelerini gerektirmektedir. Çünkü karşı karşıya kalınan uygarlık krizi ancak tarihin yönünün değiştirilmesiyle aşılabilir ve belirsizlikler ile olasılıklardan oluşan, krizler, savaşlar, devrim ve karşı devrimler tarafından yön verilen bir kuvvet alanı olarak tarih, mücadeleler, çatışmalar sonucunda inşa edilen ve sonuç olarak mücadelenin faillerinin seçimlerinin biçim vereceği bir süreç (Traverso, 2018, s. 296) olduğundan tarihin yönü ancak toplumsal değişim talep edip bunun için mücadele eden failler tarafından belirlenebilir. Her halükârda bugün yaşanan çok boyutlu krizi, sürdürülebilirliği esas alarak kurumsal reformlarla aşmayı önerenlerin de sorunu bir uygarlık krizi olarak görüp sistem değişikliği için mücadele edilmesi gerektiğini iddia edenlerin de üzerinde ortaklaştığı husus, bütüncül bir toplumsal değişim anından geçildiğidir. Toplumsal değişimin belirtilerini, yaşanan sarsıcı krizlerden ve krizlerin tetiklediği yoğunlaşan sürekli ve genelleşmiş protesto ve isyanlardan da gözlemlemek mümkün.

21. yüzyılın ilk 20 yılında tüm dünyada yaşanan protesto ve isyanları neden ve sonuçlarıyla anlamak üzere hayata geçirilen *World Protests* projesinin[3] bulgularını ortaya koyan eserlerinde Ortiz ve diğerlerinin (2022, ss. 1–2) vardıkları başlıca sonuç, söz konusu dönemde yaşanan toplumsal çalkantının dünyanın hemen her bölgesinde baş göstermiş olduğudur. Dünya nüfusunun % 93'ünün yaşadığı 101 ülkede 2006 ile 2020 yılları arasında gerçekleşen protestoları, nedenleri, protestocuların kimler olduğu, protesto yöntemleri, sonuçları bakımından inceleyen bu uzun soluklu çalışmanın en çarpıcı

3 Projenin ayrıntılı bulguları için bkz. https://www.worldprotests.org/.

bulgularından biri protestoların daha çok orta ve yüksek gelir seviyesindeki ülkelerde gerçekleşmiş olduğudur. İncelenen 2809 protestodan yalnızca 121'i düşük gelir seviyesindeki ülkelerde gerçekleşmiştir. Bu gözlem, protestoların sistemik sorunlardan ileri geldiği şüphesini güçlendirmektedir; yani son 40 yılda çok yönlü bir bütünleşme sürecinden geçen dünyada toplumların birbirine bağlı yeniden üretimindeki sorunlar yoğun olarak çeperde değil insanlık durumuna yön veren yapıların biçimlendirilip yönetildiği kapitalist merkezlerde baş göstermiştir. Dolayısıyla krizlerin en belirgin semptomu olan protestolar arızi değildir; Ortiz vd. (2022, ss. 112–113) taleplerin açıkça dile getirildiğini, protestoların planlı olduğunu tespit etmektedirler. Protestolara neden olan şikâyetler ise şu başlıklar altında tasnif edilmektedir: siyasal temsil ya da siyasal sistemlerin işlemez hale gelmesi, iktisadi adaletsizlik ve kemer sıkma politikaları, yurttaşlığa ilişkin hak ihlalleri ve daha çok uluslararası güç ilişkilerinden kaynaklanan küresel adaletsizlik. Çalışmada politikacıların hüsrana uğrattığı kitlelerin artan demokrasi talebi ve hükümetlere duyulan güvenin giderek azalmasıyla protestoların dönem boyunca giderek siyasal bir ton kazandığına, çok sayıda talebi içerir hale geldiğine dikkat çekilmektedir (Ortiz vd., 2022, s. 3). 21. yüzyıl isyan ve protestolarını çözümlemek üzere gerçekleştirilen bu kapsamlı çalışmanın isyan ve protestoların zamanla siyasallaştığını tespit etmesi, taleplerin, şikâyetlerin giderek alelade siyasete, siyasal mekanizmalara ya da en genel haliyle devlet idaresine yönelik olduğuna işaret etmektedir. Başka bir deyişle, temelde, serbest piyasa mekanizmasına dayanan mevcut yeniden üretim rejiminde toplumun kurucu unsuru olarak kabul edilen bireyi belirsiz bir gelecekle karşı karşıya bırakan siyasi, hukuki, iktisadi istikrarsızlığa/krize çözüm olması beklenen siyasal mekanizmalar gerektiği gibi çalışmamaktadır.

1. Modern Siyasallık ve Bileşenleri

Kapitalist toplumların yapıtaşı olarak kabul edilen birey, özgür iradesiyle aldığı üretim, tüketim, yatırım kararlarıyla piyasa aktörü, özgür iradesiyle serbest seçimlerde yasa yapıcı olarak yetkilendirdiği yöneticileri belirlemekle seçmen, özgür iradesinin teminatı temel hakları biçimsel olarak anayasal güvence altına alınmakla yurttaş olmaktadır. Kapitalizmi meşru ve işler kılmak üzere, "özgür dünyanın" dayanağı kılınan bu birey kurgusunda toplumsal yeniden üretimin üç ana unsurunun katmanlaştığı görülmektedir: iktisat, siyaset ve hukuk. Kapitalist toplum idealinin sorunsuz, dengede işlemesi bireyin bu üç ana alandaki farazi özerkliğine bağlıdır. Ancak özgürlük, yaşam ve mülkiyet bireyin doğal hakları

olarak korunursa,[4] toplumun her bireyinin refah ve özgürlüğü güvence altına alınabilir, bunun için ise birey, piyasa aktörü, seçmen ve yurttaş rollerini, iktisat, siyaset ve hukukun sırasıyla serbest piyasa, temsili demokrasi ve pozitif hukuk tarafından güvence altına alınan özerkliklerini ihlal etmeden "özgür iradesine" yaslanarak üstlenecektir. Ancak liberal birey kurgusunun toplumsal yeniden üretimin merkezine yerleştirildiği, Batı demokrasisi tabir edilen gelişmiş kapitalist ülkelerde ne siyasal çatışmalar ne iktisadi krizler ne de yönetsel/hukuki açmazlar ortadan kalkmıştır. Bu çelişkili hal nedeniyle, toplumsal yeniden üretimin birbirinden ayrı düşünülemeyecek unsurları olan siyaset, iktisat ve hukuk alanlarının birbirlerini zorunlu olarak belirledikleri ortada iken bu kurgunun kapitalist hegemonyanın dayandığı toplumsal düzen anlatısının önkoşulu olarak benimsendiği, böylelikle kapitalist merkezlerin, birbirlerinden özerk işledikleri iddiasıyla bu alanları siyasal/toplumsal taleplere konu kılmamaya çalıştığı sonucuna varılmaktadır.

Kapitalist hegemonyanın dayandığı liberal toplumsal düzen ideali, gerçekte tüm toplumsal/siyasal taleplerin bir toplumsal sınıfın (baskın olarak burjuvazi) ya da sınıf koalisyonunun çıkarlarınca çizilen sınırlara göre biçimlenmiştir. Toplumsal yeniden üretime ilişkin köklü değişim taleplerinin "herkes" için en iyiyi (etik), en doğruyu (epistemik), en güzeli (estetik) tarif ettiği iddia edilen bir ideal tarafından hükümsüz kılınması gerekir ki mevcut yeniden üretim rejiminin merkezindeki toplumsal güç/çıkar dengesi sürdürülsün, köklü toplumsal/siyasal değişim talepleri bu dengeye göre sınırlanabilsin. Liberal toplumsal düzen ideali de bu çerçevede, toplumsal değişim talebinin siyasallaşmasını önlemek için karar alma gücü piyasa, parlamento ve pozitif hukukla sınırlanmış piyasa aktörü, seçmen ve yurttaş rollerini bireyde toplar. Kriz zamanları, özerkmiş gibi sunulan bu rollerin birbirlerine bağımlılıklarının görünür hale geldiği, başka bir ifadeyle bireyin toplumsal yeniden üretimin üzerine kurulu olduğu güç dengesinde değişim gerektirecek taleplerde bulunmasını olanaksız kılan mekanizmanın işlemez hale geldiği, bireyin iktisat, siyaset ve hukuk içine gömülmüş siyasallığının meydana çıktığı süreçlerdir.

Daha önce de dile getirildiği gibi, başta *can*ı olmak üzere kendine ait olan *mülkiyet* üzerindeki tam tasarrufu, yani *özgür irade* olmazsa, modern insanın en ideal formu kabul edilen bireyden de söz edilemez. Canın tüm insan varlığının

4 Liberal birey kurgusunun rafine biçimlerinden birini sunan John Locke, ideal bir toplum düzeni için referans alınması gerektiğini savunduğu doğa durumunda insanın başkasının iradesine bağlı olmaksızın, doğa yasasına (akla) uygun davrandığı yetkin bir özgürlükle hareket ettiğini iddia eder; böyle bir toplumda iktidar ve yetkiler bakımından kimse kimseye üstün olamayacaktır. Bu tam eşitlik ve özgürlük durumunun yeniden tesis edilmesi ya da köleleştirmeyi veya yok etmeyi amaçlayan savaş durumunun önlenmesi olarak görülen siyasal/toplumsal birlik, özgürlüğü, canı ve mülkiyetiyle var olan bireyi mümkün kılar (Locke, 2012, s. 9, 10 ve 18).

önkoşulu, özgür iradenin işlevinin ise özel mülkiyeti güvence altına almak olduğu kabul edilirse, liberal birey kurgusunun maddi zemininin "özel mülkiyet" olduğu görülecektir. Nitekim Gray (2003, s. 61), bizzat özel mülkiyetin özgürlüğü sınırladığını iddia eden Marksistler'e ve kimi durumlarda başka bazı hakların güvence altına alınması uğruna özel mülkiyetten vazgeçilebileceğini iddia eden revizyonist liberallere itirazla, özel mülkiyetin ve onun doğal sonucu serbest piyasanın bireyin temel haklarının tesis edilmesi ve korunması için hayati önemde olduğunu öne sürüyor. Bu bakış açısıyla insan olmanın koşulu özgür iradeye sahip olmaktır, özel mülkiyet olmadan da özgür irade olanaklı değildir, dolayısıyla özel mülkiyet ideal insanın yani bireyin temel koşulu olarak görülmektedir. Aslında bu tarih-dışı anlatıyla, kapitalist toplumun taşıyıcı öznesi burjuvanın eyleminin, motivasyonu ve varlık zemini ortaya koyulmaktadır. Ancak mülkü ile özgür olabildiği kabul edilen bireyin özgürlüğü, mülkü üzerindeki tasarruf gücü ile sınırlanmış olur. Serbest piyasa bu noktada işlev kazanmaktadır. Çünkü sermaye sahibinden, burjuvadan başkası olamayacak kapitalist toplumun ideal insanının temel taşı özgür irade de mülkün piyasada serbestçe alınıp satılabilmesi ile sınırlanmalıdır ki burjuva çıkarları tüm toplumun çıkarları olarak sunulabilsin. Ekonomik oldukları için doğal, yani meşru kabul edilen burjuva çıkarları, dolayısıyla burjuva egemenliği piyasa gibi her aktörün "özgür iradesi" ile hareket ettiği, hiçbir egemenlik ilişkisi barındırmadığı izlenimi yaratan bir kurumla görünmez hale gelir. Toplumu oluşturan bireylerin piyasada serbestçe mülk alıp satmasıyla özgürlük ve refaha erişileceği varsayılan bu toplumlara piyasa toplumu denmesi, temelde, toplumun tüm kesimlerinin çıkarlarının burjuva çıkarlarınca temsil edilmesini sağlayıp toplumu kuran siyasal bağın (bir çıkar grubu koalisyonunun tüm topluma egemen olması bu kurucu bağın en yaygın biçimidir) görünür hale geldiği toplumsal değişim taleplerini burjuva çıkarları ile sınırlama, kapitalist toplumların mülkiyete dayalı egemenlik ilişkilerini,[5] siyasallığı görünmez kılma amacına dayanır. Amin (2016, s. 13) kapitalist hegemonyanın siyasal olanı görünmez kılma stratejisini, kapitalist ekonominin siyaseti belirlemesi, onun yaratıcı potansiyelini yok etmesi olarak görür:

> (Olabildiğince az düzenlenmiş) piyasanın genelleşmesi ve yaygınlaşmasıyla demokrasinin de gerçekleşeceği, piyasayla demokrasinin birbirini tamamladığı varsayılıyor. Pazarda müdahil olan sosyal çıkar sahipleri arasındaki çatışma ve siyasi demokrasinin içeriği ve işlevi tartışma konusu yapılmıyor. Oysa, ekonomi ve siyaset kerteleri,

5 Lichtman (2013, s. 217) 15. yüzyıldan sonra Batı Avrupa'da ortaya çıkan kapitalist toplumların egemenlerinin, büyüyen sermayeyi ellerinde tutanlar olduğunu, "sermayenin gücü[nün] ise mülkiyet sahiplerinin, 'serbest' bir emek piyasasında kendini satmak zorunda olanlar üzerinde uyguladıkları hâkimiyet ilişkisinden kaynaklandığını" feodal toplumun tasfiyesiyle iktidarın Kilise'den sırasıyla prens, parlamento ve piyasaya geçtiğini tespit ediyor.

> kendi özel özerklik alanları olan ve aralarında diyalektik ilişkiler bulunan sosyal gerçekliğin iki veçhesini oluşturmaz. (…)

Siyasetin yaratıcı potansiyelinin kaynağı, yeniden üretim rejiminin kendilerine biçtiği roller gereği farklı çıkarlar etrafında öbekleşen "bireylerin" oluşturduğu toplumsal çıkar gruplarının nihai olarak egemenlik ilişkilerini dönüştürmeyi hedefleyen toplumsal değişim talepleridir. Toplumları bir arada tutan siyasal bağın dayanağı olan çıkar sahipliği, kapitalist toplumlarda mülk sahipliğine indirgenmiştir. Sadece mülk sahibi ve erkek soylunun yurttaş olduğu Antik Yunan'da polis işlerine karar verenlerin özgür Atinalılar, Spartalılar olması gibi, günümüzde kural olarak piyasada serbestçe alınıp satılabilen mülke sahip herkes (birey) en yalın biçimiyle toplumu bir arada tutan temel ilişkinin, siyasallığın ana aktörü kabul edilmektedir. Siyasallık, özgür irade sahibi aktörlerin ilişkilenmeleriyle oluşan ve bunu mümkün kılan kamusal alanı, dolayısıyla da kamu düzenini belirleme edimine karşılık gelir. Başka bir deyişle insan eyleminin siyasal olup olmadığı kamusal alana, kamu düzenine ilişkin olmasından, onu biçimlendirebilmesinden çıkarsanabilir. Bu tespitten, liberal toplum kurgusunda olduğu gibi insanın özgür olması halinde siyasal olabileceği iddiasına karşı özgürlüğün kamusal alanda tanınma ile ilgili olduğu sonucuna varılır. Örneğin Yalçınkaya (2015, s. 43) Atina ve Sparta'da polisin (kent, kamusal alan, "herkesi" ilgilendiren meseleler anlamında kamu düzeni) yönetiminde söz sahibi olma imtiyazını yaratan yurttaşlığın koşulunun özgürlük olduğuna, ancak özgürlüğün doğrudan doğruya kölelik karşıtlığı olarak kabul edilmemesi gerektiğine dikkat çeker. Kadınlar ve kentin ticaret ve zanaatla uğraşan çalışanlar sınıfı (*metoikos*lar) soylu erkeklere bahşedilen başına buyrukluğa, efendisizliğe sahip olmadıklarından özgür değildirler. Dolayısıyla başka birçok toplumsal-siyasal düzende olduğu gibi Antik Yunan toplumsal düzeni de mülk sahipliğinin, özgür olmanın, yurttaşlığın, yani kamusal düzeni biçimlendirme gücü olarak siyasallığın yeter sebebi olmadığını gösterir. Mülkiyetin, kamu düzenini biçimlendirme kapasitesiyle donanmanın (siyasallığın/egemenliğin) koşulu haline gelmesi piyasa toplumlarıyla olacaktır, başka bir deyişle kişiyi siyasal kılacak yegâne imtiyaz, serbest piyasada alınıp satılabilir olan mülke sahip olmaktır ve kapitalist toplumların başına buyruk, efendisiz aktörü olan sermaye sahibi, ancak mülkiyetle özgür olabilir. Bu biçimiyle özgürlük, Antik Yunan'da olduğu gibi yine siyasallık imtiyazının kaynağı olmaktadır. Bununla birlikte egemen toplumsal çıkarların sürekliliğine hizmet eden liberal ideal toplumsal düzenin, özgürlüğün (siyasallığın) gerek ve yeter nedeni olarak sunduğu mülkiyet, aslında serbestçe sermaye biriktirmek anlamına gelen serbest piyasayla, bir özgür olanlar hiyerarşisi yaratır. Böylece kapitalizmi tanımlayan sınırsız sermaye birikimi (Wallerstein, 2012, s. 16) de anlamını özgürlük ile mülkiyet arasındaki bağ üzerinden kazanır.

Kapitalist ekonomilerin sınırsız iktisadi büyüme amacında dışa vurulan ve her çevrimde genişlemesi beklenen sermaye birikiminin, kendiliğinden toplumsal ihtiyaçları karşılayacağı, refah yaratacağı kabul edilir. Ancak özellikle finans-kapitalin toplumsal yeniden üretime egemen olduğu finansallaşma eşiğinden sonra daha fazla sermaye birikimi için kârların en üst düzeye çıkarılmasıyla amaçlananın, burjuva egemenliği olduğu apaçık ortaya çıkar. Toplumsal bağı, yani kamusal alanı, kamu düzenini oluşturan siyasal olan, toplumsal yeniden üretimin biçimlendirdiği özgür irade sahibi aktörler gerektirir ki bunlar kapitalist toplumlarda mülk sahipleridir: Biçimsel olarak herkesin istediği ölçüde mülk edinme hakkına sahip olduğu piyasa toplumlarında, birey sahip olduğu mülk oranında kamusal alana yön verebilmekte ve bu ölçüde özgür/siyasal bir özne olabilmektedir.

Ticari faaliyetin, piyasanın merkezde olduğu bir toplumsal yeniden üretim rejiminde bu faaliyetlerin imtiyazlı kıldığı sermaye sahiplerinin daha özgür olacağı açıktır. Meiksins Wood (2013, s. 54) Atina demokrasisi ile karşılaştırdığı kapitalist toplumların bu kendine has özgürlük/siyasallık anlayışının temelinde "yasal ve siyasi haklar eşitsizliğine dayanmayan bir sömürü sistemi" olduğunu ileri sürüyor. Daha fazla mülke sahip oldukları için egemen olan sınıflar ile üretici sınıfların yasa önünde eşit olabileceğine, hatta üretici sınıfların sermayedarın çıkarlarına zarar vermedikleri sürece genel oy hakkına sahip olabileceklerine dikkat çeken Meiksins Wood (2013, s. 54), kapitalizmin serbest piyasa, dolayısıyla da metalaşma yoluyla yarattığı iktisadi zorunluluklar nedeniyle demokrasiyi siyasi alanın içine hapsedebildiğini iddia ediyor. Siyasi alanla kastedilen ise çerçevesi yasa ile çizilen siyasi parti, sivil toplum kuruluşu, genel oy hakkına dayalı temsili demokrasi, parlamento gibi kurumların oluşturduğu, kamu düzenine ilişkin karar alma mekanizmasının süreç ve unsurlarıdır. Nihai olarak egemenin toplumsal çıkarlarınca belirlenen bu prosedürlerin içine hapsedilen demokrasi[6] ise özgür irade ve eşitlikle mümkün olan siyasallığa karşılık gelir ki o da herkesi ilgilendiren ne varsa kapsayan kamu düzenini biçimlendiren eylem ve ilişkiler bütünüdür ve toplumun varlık zeminini oluşturur. Dolayısıyla siyasal olan, liberal toplumsal düzenin ve bireyin üç sacayağı olan iktisat, siyaset ve hukukun da zeminidir. Böyleyken, toplumsal var oluşun koşulu olan siyasallık, yani kamu düzenini şekillendirecek kadar özgür irade sahibi olmak, toplumun geniş kesimleri için imkânsız hale getirilmiştir. Kamusal meselelere yön verecek kadar mülk biriktirmiş olanlar dışında kalan çoğunluğun er ya da geç burjuvazininkine ters düşecek çıkarlarının zorunlu

6 Bu çerçevede Yavuz Yıldırım (2024, s. 16) 21. yüzyılda, siyasal kapasitesi zayıflatılmış olan bireyin, kamusal ilişkilerin ve kamu düzeninin şekillenmesinde rol oynayacak siyasal bir özne haline gelebilmesinin yollarından birinin, demokrasinin yalnızca kurallar ve prosedürler bütünü olarak görülmekten çıkarılarak siyasal köklerinin yeniden sorgulanması olduğunu ileri sürmektedir.

kıldığı toplumsal değişim talebini burjuva çıkarları ile sınırlamak için siyaset, iktisat ve hukukun özerk alanlar olarak tarif edilmesi, bu kesimlerin siyasallıklarını felce uğratmak üzeredir: demokrasinin siyasi alana hapsedilmesi. Nitekim olması gerektiği gibi işleyen piyasa mekanizmasının kaçınılmaz bir biçimde yarattığı toplumsal yıkımın (Lichtman, 2013, s. 308 ve Polanyi, 2020) siyasi sonuçları liberal kuramın, özünde temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan ideal bir anayasa amaçlayan adalet nosyonu zemininde yeniden formüle edilmesine yol açmıştır. Gray (2000, s. 14 ve 16), hak ve adaletin gereklerinin ortaya koyulmasıyla çatışmaların giderilebileceğini ileri süren bu bakış açısının siyasal karar almaya hiç alan bırakmadığını iddia ediyor. Başka bir deyişle, çatışma dışlanınca siyasal olan da dışlanmış olur ki bu, liberal idealin peşinde olduğunu iddia ettiği özgürlüğün dışlanması anlamına gelir. Oysa siyasallık (özgürlük) ancak inkâr edilebilir; en otokratik, baskıcı toplumsal düzende bile siyasallığın dışlanması mümkün değildir, olsa olsa yeniden biçimlendirilir. Çünkü siyasallığın dışlanması, birbirlerinin karşısına birer irade olarak çıkıp bu ilişkinin tüm taraflarını ilgilendiren kamusal alanı kendiliğinden yaratan aktörlerin, liberal toplum için bireyin, daha doğrusu insanın ortadan kalkmasını gerektirir.

Ticari faaliyetin sürmesi için ihtiyaç duyulan özgürlük, toplumun mülk sahibi atomik bireylerden oluştuğu varsayımına dayanır. Bu çerçevede özgürlük, öncelikle bireylerin serbestçe alım-satım yapabilme kapasitesiyle tanımlanır. Ancak özgür iradenin serbestçe alım-satım yapmanın ötesine geçmesi, yani bireyler arasındaki muhtemel çatışmaları önlemeye yönelik yasal ve prosedürel düzenlemeler, özgürlüğün ihlali anlamına gelebilir. Bu durumda hem özgürlüğü hem de çatışmasızlığı sağlayacak toplumsal mekanizma olarak piyasa, merkezî bir konuma yerleşir. Bu durumda piyasa kamu düzeninin biricik biçimlendiricisi olarak siyasallığın, özgürlüğün zemini haline gelir, toplumsal bağı kurar.

Çatışan çıkarları rıza-zor gerilimi çerçevesinde uyumlu hale getirme, yani çokluğu bir kılma çabası olarak siyasal soruna liberal kurguda getirilen çözümün dayanağı yine özel mülkiyette cisimleşen bireysel çıkardır, başka bir ifadeyle topluluğun bireysel çıkar sayesinde varlığını sürdürdüğü kabul edilir. Bireysel çıkarı işlevli kılan ise Smith'in (2016, s. 14) insan doğasındaki bir eğilim olarak tespit ettiği "alıp vermek, bir şeyi başka bir şeyle trampa ve değiş etmek" eylemidir. Bireysel çıkarın toplumsal bağın dayanağı olarak ortaya çıkmasını sağlayacak piyasa böylelikle doğallaştırılmış olur ve kapitalist toplumların temelde tüm toplumsal ilişkilere yön veren hegemonik kurumu haline gelir. Bu farazi toplumsal düzenin asıl aktörü olan burjuvanın çıkarının tüm toplumun çıkarı olarak doğallaştırılması, tüm toplumsal ilişkilerin alım-satım ilişkilerine dönüştürülmesi ve insan eyleminin tüm motivasyonunun bireysel çıkar olarak sunulması yoluyladır. Dolayısıyla bireyin siyasallığı iktisaden bizzat piyasa

tarafından sınırlanmış olmaktadır. Siyasallığın hukuken ve siyaseten sınırlanması ise dayandığı değerler manzumesini serbestçe alınıp satılan mülkü dokunulmaz kılmaktan alan yasa eliyledir. Yasa ise, evrensel hukuk ilkelerine uygun pozitif hukuktur, yani bir otorite tarafından oluşturulmuş yükümlülük ve sınırlamalardır. Dolayısıyla yasa ile tesis edilen adalet, aktörler için neyin hak neyin haksızlık olduğuna ilişkin tutum, göreli değerlere dayalı olduğundan hukukun konusu olamaz (Gözler, 2008, s. 90), adaleti kuran yasa dışındaki referanslar hukuktan dışlanır. Oysa bizzat yasa çıkar çatışmalarını uzlaştıran bir adalet anlayışına dayanmaktadır, diğer bir ifadeyle siyasaldır. Diğer yandan bireylerin seçme ve seçilme hakkı bulunsa ve her ne kadar bireyler atılan her adımda içinde yer aldıkları toplumsal çıkar gruplarının zımni sözleşmeleriyle hareket ediyor olsalar da siyasal faaliyetin nerede, nasıl yapılacağı kesin çizgilerle belirlenmiş ve siyasallık bir tabuya dönüştürülmüştür. Bu durum en açık biçimde özellikle dinî ya da etnik azınlık mensuplarının kendi kimlikleriyle kamusal alanda var oldukları ve siyasal talepler dile getirdikleri zamanlarda ortaya çıkar ve bu gruplar sıklıkla "siyaset yapmakla" itham edilirler. Yine özellikle yargının ve bir bütün olarak hukuk sisteminin siyasallığı, yargının siyasallaşmasına itirazla inkâr edilir.

Sonuç olarak siyasal olanın siyasetten bile dışlanmaya çalışılmasını, daha doğru ifadeyle kapitalist toplumlarda, egemen kesimlerin çıkarlarına göre biçimlendirilmesini sağlayan başlıca kurum genelleşen, yani iktisadi, siyasi ya da hukuki tüm toplumsal ilişkilere norm oluşturacak kadar toplumsal yaşamı domine edecek "serbest" piyasadır. Mülkiyeti ölçüsünde özgür irade sahibi olan, siyasallığını idrak eden birey de özünde özgür değil serbesttir: metaya dönüşebilen her şeyi alıp satmakta (çoğunluk için emek gücü), seçim sandığında önüne koyulan listeleri seçmekte ve yasanın çizdiği makbul yurttaşlık, ortak toplumsal ülkü kapsamında şekillendirilen haklar ve yükümlülükler bütününe göre hareket etmektedir. Ne var ki özgürlük etiketiyle kamu düzenine müdahalenin (siyasallığın) temelde sermayedarların, büyük mülk sahiplerinin çıkarlarına göre biçimlendirildiği, geniş toplum kesimlerinin siyasallığının dışlandığı serbestlik, topluma içkin çıkar çatışmalarını ortadan kaldırmamakta, hatta çatışmaların belirli aralıklarla çok boyutlu krizler biçiminde açığa çıkmalarına yol açmaktadır. Çıkarları peşinde koşmakta serbest bırakılan toplumsal grupların eylemlerinin yol açtığı çatışmaların, krizlerin ardından hayata geçirilen restorasyon işinin hemen her zaman toplumu yeni dengeye ikna edecek bir teknokratlar ekibi eliyle yürütülmesi, piyasa aktörü, seçmen ve yurttaşın "özgürlüğünün" teknik-bürokratik sınırlara tabi olduğunu göstermektedir. Nitekim ekonomik krizler, anayasa çalışmaları, barış süreçleri, toplu iş sözleşmeleri gibi toplumsal uzlaşı süreçlerinde toplumsal denge yeniden kurulurken çözümsüzlük anlarından çıkış için devreye çoğu zaman teknokratlar girer. Bu aktörler, meselenin siyasal boyutunu göz ardı ederek süreci teknik bir

meseleye indirger ve çözümün, çoğunlukla en güçlü aktörün çıkarlarını önceleyen bir çerçevede şekillenmesini sağlar. Yine de toplumu, kamusal alanı kuran siyasallığın genel olarak kısa süreliğine parlayıp söndüğü kriz anları, tüm kesimlerin toplumsal yeniden üretimin işleyişini kendi çıkarları açısından kavradığı, toplumsal değişim olasılığının ortaya çıktığı anlardır.

2. Kriz, Toplumsal Değişim Talebi ve Siyasallık

Panitch ve Gindin'e (2011, ss. 4–5) göre, kapitalist toplumlarda kriz kavramı çoğunlukla sermaye birikimi ve ekonomik büyümede yaşanan kesintileri ifade etse de, asıl sorgulanması gerekenler kısa süreli ve devlet müdahalesiyle giderilebilen kesintiler değil; uzun vadeli, kapsamlı ve ekonomik belirsizliğin yanı sıra siyasal ve toplumsal dönüşümlere yol açan yapısal krizlerdir.[7] Yani yapısal kriz dönemleri, toplumsal yeniden üretime dayanak oluşturan güç dengesini sarsan istikrarsızlıkların siyasal müdahalelerle giderildiği ya da köklü siyasal ve toplumsal dönüşümlere zemin hazırladığı zamanlar olarak tanımlanabilir. 21. yüzyıl isyan ve protestolarıyla taleplerin gittikçe siyasallaştığı ve dönemin çok boyutlu bir kriz zamanı, bir değişim eşiği olarak değerlendirildiği göz önüne alındığında, siyasal olanın, yani tüm toplumu ilgilendiren meseleler alanı olarak kamusal alanın dönüştürülmesine dönük eylemlerin, toplumsal değişim talebiyle nasıl kesiştiği sorusu önem

7 Panitch ve Gindin (2011, ss. 5 ve 9) 2008 krizi ile birlikte modern kapitalist dönemde dört yapısal kriz ayırt edildiğini dile getiriyor: İlki 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan ve görece uzun süren kapitalizmin ilk büyük bunalımı, ikincisi daha kısa ve yoğun yaşanan 1930'ların Büyük Bunalımı, üçüncüsü yaklaşık on yıl devam eden 1970'ler stagflasyonu ve nihayet Amerika'dan başlayıp dünya çapında bir finansal krize dönüşen (2007-2009 arasında küçülen Amerikan ekonomisindeki istihdam kayıplarının 2014 yılında ancak telafi edilebildiği) 21. yüzyılın ilk yapısal krizi. Kapitalizm 2008 yılında başlamış olan ve devam ettiği kabul edilen son krize dek her yapısal krizinden yeniden yapılanarak çıkmıştır. Kotz (2010, s. 364-5) üyesi olduğu Birikimin Toplumsal Yapısı ekolünün, kapitalizmin yeniden yapılanmalarını kuramsal bir bakış açısıyla kavradığını ifade etmektedir. Bu bakış açısına göre, birikimin toplumsal yapısı ile kastedilen gerek tek tek kapitalist ülkelerde gerekse uluslararası düzeyde sermaye birikimini sürekli kılan ve varlığını görece uzun süre koruyan ilişkili bir dizi kurumdur ve yapısal krizler bu yapıların sonlarını getirir. Kriz de yeni bir yapı kurulana dek devam eder. Kapitalizmin ilk yapısal krizinden sonra tekelcilik ve devletin düzenleyici rolü ile karakterize edilen ve Büyük Bunalım'a kadar devam eden ilk aşamayı, emeğin yüksek pazarlık gücüne sahip olduğu düzenlenmiş kapitalizm takip etmiş, nihayet kâr oranlarındaki düşüşle 1970'lerin ilk yarısında baş gösteren kriz ve 1980'ler başında yaşanan neoliberal yeniden yapılanmayla, son yapısal krizden önce sermaye birikimini sürekli kılacak yeni kurumlar oluşturulmuştur. Ücret ve kâr payları arasındaki artan eşitsizlik, varlık balonları ve spekülatif, riskli faaliyetlerin domine ettiği bir finansal sektörün yol açtığı son krizden sonra yeniden düzenlenmiş bir kapitalizm aşamasının belirtilerinin gözlendiğini iddia ediyor Kotz (2010, ss. 367-8 ve 374-5). Bunun yerine nihai olarak geniş toplum kesimlerinin siyasal kapasitelerini zayıflatan popülizmin yükseldiği görülmüştür.

kazanmaktadır. Bu çerçevede özgürlük yanılsaması yaratmak üzere kullanılan serbestlikle çerçevelenen siyasallığın -özgür iradenin- bir yeniden yapılanmaya, yani toplumsal güç dengesinin dönüşümüne zemin hazırlayıp hazırlamadığı sorusunun sorulmasını gerektirmektedir. *World Protests* çalışmasının 21. yüzyıl isyan ve protestolarının başlıca nedenlerini siyasal sistemlerin işlemez hale gelmesi (siyaset), iktisadi adaletsizlik (iktisat), yurttaşlığa ilişkin hak ihlalleri (hukuk) ve uluslararası sistemdeki aksaklıklar (uluslararası güç dengesi/dünya sistemi) olarak tespit etmesi, diğer yandan liberal birey kurgusunun, siyasallığı/özgür iradeyi içine hapsettiği iktisadi, siyasi ve hukuki toplumsal yapıyla protesto ve isyanların kaynaklarının neredeyse tamamen örtüşmesi, toplumsal-siyasal değişime yol açacak yapısal ve dünya-tarihsel bir krizle karşı karşıya olunduğuna işaret etmektedir. Kapitalist üretim tarzının yapısal krizleri ile bu krizlerin hem sonuçları hem de belirtileri olarak görülebilecek modern dönemin protesto ve isyanlarının ilişkilendirilmesinde, liberal birey ideali tarafından çerçevelenmiş siyasallığın (toplumsal/kamusal alanı şekillendirme özgürlüğüne sahip olma) katmanları olan iktisat, siyaset ve hukuk kullanılırsa, ilgili herkesin insanlık için yaşamsal bir eşik olduğunu kabul ettiği son yapısal krizden çıkış olacak siyasallığın nasıl tezahür edeceği ortaya koyulabilir; bu, aynı zamanda 21. yüzyıl protesto ve isyanlarının mahiyetinin anlaşılmasını da sağlayacaktır.

Öncelikle tüm dünyada kesintisiz bir biçimde yoğunlaşarak ortaya çıkan protesto ve isyanların taleplerinin gittikçe siyasallaşması ne anlama geliyor? Taleplerin siyasallaştığı tespiti, ilk elde liberal toplum idealinin dayandığı serbestliğin işlevsizleştiğine yorulabilir. Başka bir deyişle, birey artık piyasa aktörü, seçmen ve yurttaş olarak "özgür" ve müreffeh olduğuna ikna değildir. Mülk sahibi olmanın liberal toplumlara mensup bireyler olmanın önkoşulu kabul edildiği hatırlanacak olursa, kapitalist hegemonyanın aşınmasına ve bunun protesto ve isyanlarla alternatif siyasallıklara alan açmasına Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim dediği sürecin eşlik etmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü mülksüzleştirme, sınırlı düzeyde mülke sahip olmasına izin verilen kitlelerin siyasal kapasitesinin zayıflatılması, yani kamu düzenine yön verecek güçten, iradeden yoksun bırakılmaları anlamına gelmektedir. Harvey'in (2015, ss. 168–173) özelleştirme ve metalaştırma, finansallaşma, kriz yönetimi ve manipülasyonu ve son olarak devlet eliyle yeniden dağıtım başlıklarıyla toplulaştırdığı mülksüzleştirme pratikleri siyasal kapasite yitimini gözler önüne sermektedir: toprağın metalaştırılması yoluyla köylü nüfusun yerinden edilmesi, ortak, kamusal mülkiyetin şahıs mülküne dönüştürülmesi, müştereklere el koyulması, kamu mallarından yararlanılmasının sınırlanması, emek gücünün metalaştırılması, doğal kaynaklara el koyulması, emeklilik, ücretli izin, eğitim ve sağlık hizmetlerine ilişkin hakların gaspı, tefecilik, kamu borcu, kredi vb. Liberal toplum idealinin gerektirdiği düzeyde özgürlük anlamına gelen serbestliğe norm

teşkil eden piyasa işlemez hale geldikçe, bireyi mümkün kılan siyasi ve hukuki mekanizmalar da toplumsal yeniden üretimi krize sürükleyecek, burjuva mülkiyet düzenini, yani burjuva siyasallığını mülk biriktirebilenler lehine dönüştürecektir. Başka bir ifadeyle, serbest piyasanın yön verdiği kamu düzeni/kamusal alan, geniş toplum kesimlerinin mülk edinmesini engelleyip sahip olduklarını elinden aldığından, yani bireyi mülksüzleştirdiğinden, kapitalist toplumlarda mülk sahibi olmakla sıkı sıkıya ilişkili hale getirilmiş özgürlük, mülk sahibi olmaktan bağımsız bir biçimde siyasal taleplerin, toplumsal değişim talebinin kaynağı haline gelir. Tıpkı kapitalizmin serbestliği kitlelere özgürlük olarak sunup benimsetmesinde olduğu gibi, özgürlük, yani temelde iradeye sınır koyulmaması durumu (Eski Yunan'ın efendisizliği) toplumsal yeniden üretimin gereklerine göre biçimlenir. Siyasal olana ilişkin esas sorunun çokluğu bir kılma olarak saptandığı hatırlanacak olursa, siyasal olana temel teşkil eden özgürlüğün, yani iradenin sınırlanmamasının da ancak kapsanabilen tüm iradelerin/herkesin referans alınmasıyla mümkün olacağı görülür. Bu ise şimdiye kadar olanın aksine toplumun az sayıdaki mensubundan oluşan çıkar gruplarının iktidarının reddini, tasfiyesini ya da en azından sınırlanmasını gerektirir.

Muktedir azınlığa karşı çoğunluk, ilk bakışta şaşırtıcı gelebilecek biçimde, bir çeşit şartlı özgürlük olan gönüllü kulluğu benimsemiştir. Kavramın mucidi Fransız düşünür Etienne de La Boétie, ölümünden sonra, 1577 yılında yayımlanan *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adlı yapıtında, tiranların (oligarkların, muktedirin, özgür azınlığın) siyasal güçlerinin kaynağı olmalarına rağmen, kitlelerin onlara kulluğa neden rıza gösterdiğini sorgular: Tek kişi kitleleri özgürlüklerinden nasıl yoksun kılar, kitleler rahat yaşamı özgürlüğe nasıl tercih ederler? Dahası halkın kulluk gibi kötü bir duruma razı olmak bir yana, onu arzulamış olmasının nedeni nedir? Özgürlük kulluğa tercih edildiğinde, kalabalıklar tiranı desteklemeyi bıraktığında tiran, kitleye mucizevi gelen gücünü yitirecek olsa da halkta kulluk iradesi kökleşmiştir. Oysa La Boétie'nin Tanrı'nın vekili olarak gördüğü Doğa'nın birleştirmek yerine herkesi bir/tek kılması, insanın doğal olarak özgür olduğunun, yaradılış icabı kimsenin kul köle olmadığının göstergesidir; zor kullanılmadan kimsenin özgürlüğünden yoksun bırakılamayacağı ortadadır. Öyle ise doğuştan özgür olan insanı gönüllü kulluğa sevk eden yozlaşmanın, kulluk iradesinin süreklilik kazanmasının nedeni nedir? İnsanlar nesiller boyu alıştırılmış oldukları kulluğu neden doğal durumları olarak görürler? (La Boétie, 2011, ss. 18, 20, 23, 26, 28 ve 32) Gönüllü kulluğa ilişkin soruyu formüle ederken La Boétie, insanın eyleme gücünün sınırı olarak iradesini siyasi varoluşunun koşulu olarak kabul etmiş, buradan türeyecek siyasallığı da özgürlük ve rahat yaşam arasındaki gerilimle çerçevelemiş oluyor. Sonuçta soru daha yalın bir hal almıştır: Yaradılış icabı özgür olan insan muktedire kulluğa neden itiraz etmez, isyan etmez? Özgürlüğün karşısına koyulan rahat yaşam nasıl

oluyor da insanı gönüllü kulluğa ikna edebiliyor ya da nasıl oluyor da insan özgür olduğunu unutabiliyor?

İnsanı, varoluşuna içkin özgürlüğü bir kenara bırakmaya sevk edecek yapısal etken, toplumsal yeniden üretimin dayandığı güç dengesidir. Bu rıza-zor gerilimi kullanılarak toplumun her bir mensubunun iradelerinin, güç dengesinin egemen unsurunun iradesine uyumlu kılınması anlamına gelir. Başka bir deyişle La Boétie'nin rahat yaşam dediği, iradenin, yani canın toplumsal çıkar grupları arası dengeyle varlığını sürdürme çabasıdır. Bunun kendiliğinden sonucu, özgürlüğüne sınır koyulanların, gönüllü kulların, kamu düzenine yön verme güçlerinin, yani siyasallıklarının toplumsal yeniden üretim mekanizması aracılığıyla sınırlanmasıdır. Kriz anları toplumsal güç dengesinin sarsıldığı, egemen çıkar gruplarının hegemonyalarının aşındığı anlar olduğundan özgürlükleri, yani siyasallıkları sınırlanmış kesimler bu dönemlerde siyasallaşır, nihai olarak toplumsal güç dengesinin yeniden yapılandırılması anlamına gelmek üzere toplumsal değişim talep ederler.

Koselleck (2013, ss. 210, 211, 212 ve 214) kriz kavramının Yunanca'da ayırmak, karar vermek, seçmek, hüküm vermek anlamlarına gelen *krino* fiilinden türetildiğini ve geri alınamaz olanı, nihai olanı imlediğini ifade eder. Krizin, modern dönemle (en geç Fransız Devrimi'nden beri) birlikte tarihsel akışın bütününü, içinde olunan âna referansla hem geçmişin bilgisini hem de geleceğe ilişkin öngörüleri düzenleyerek açıklama iddiasında tarihsel-felsefi bir kavrama dönüştüğünü iddia eder ve modern dünyada krizin üç semantik anlamı olabileceğini saptar: i) İnsanlık tarihi kesintisiz krizler bütünüdür; ii) kriz, içerdiği çok sayıda çatışmanın sistemi parçalayıp yeni bir durum oluşturmak üzere toplaşması, bir çağın eşiğinin aşılmasıdır; iii) kriz salt geleceğe ilişkin nihai bir karar anıdır. Şu ya da bu biçimde modern dönemde insanlığı ya da toplumları ilgilendirecek çaptaki olayları açıklamak üzere kullanılan kriz kavramı, genel olarak yapısal sorunların yol açtığı seçim, karar, yeniden yapılanma zamanlarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Diğer yandan toplumsal güç dengesinin yeniden yapılandığı zamanlar, kendilerini sınırlayan güç dengesinin özgürlük koşulundan –yani kapitalist toplumlarda piyasada alınıp satılabilir olan mülkten kamu düzenini biçimlendirecek kadar biriktirmiş olmak- serbestleştikleri için tüm toplum kesimleri kendi çıkarlarını gözeterek kamusal alana, kamu düzenine müdahale edebilir duruma gelir. Modern dönemde tarihin sürekli krizler bütünü olarak görülmesinin nedeni, siyasal olanın temel motivasyonunun toplumsal değişim talebi haline gelmesidir. Çünkü ne isyan ve protestolar modern döneme özgüdür ne de toplumsal oluş ve bozuluşlar. Bu durumda hem isyan ve protestoları hem de bozulma ve yeniden yapılanma zamanları olarak krizleri modern dönemin siyasallığıyla ilişkilendiren nedir?

Harman (2013, ss. 114–115) Çin tarihindeki iktidar değişikliklerinde köylü isyanlarının elzem rolünü açıklarken, modern dönem öncesinin kriz-siyasallık ilişkisini de ortaya koymaktadır. Döngü bir hanedanın iktidar olmasıyla başlıyor, iktidara yönelik tehditlerin bertaraf edilip iktidarın sürekli olarak güçlendirilmeye çalışılması, sonuçta kırsal nüfusu, hanedanı parçalayacak bir yoksulluğa ve isyana sürüklüyordu. Böylelikle zayıflayan hanedanın yerini almak ve bozulan güç dengesini yeniden yapılandırmak için öne çıkan isyancı bir önder ya da bir hanedan komutanı yeni hanedanı kuruyordu. Sonuçta hanedanın zulmüne karşı ayaklanan yoksul köylüler sadece yöneticilerini değiştirmiş oluyorlardı. Çetinkaya (2020, s. 38) erken modern dönemden itibaren başka bir dünya hayalinin, krizin doruğu kabul edilebilecek protesto ve isyanların başlıca dayanağını oluşturduğunu, önceki dönemlerin yerel ve kısa süreli isyanlarıyla karşılaştırıldığında itirazın yapısal, sisteme karşı, yaygın ve sürekli olduğunu, dolayısıyla başından beri "siyasal" olduklarını iddia ediyor. Bu noktada *World Protests* araştırmasının, 21. yüzyıl protesto ve isyanlarının özellikle siyasal temsil mekanizmasının kapitalist sistemin krizlerine çözüm üretememesiyle biçimlenen taleplerinin gittikçe siyasallaştığı tespitini hatırlamakta yarar var. Modern dönem siyasallığını -kamusal alanı, kamu düzenini biçimlendirme iradesi- özgün kılan, toplumsal güç dengesinin taraflarının çıkarlarının gerçekleşmesini sağlayacak başka bir dünya, başka bir gelecek hayalinin siyasal olanın temel motivasyonu haline gelmiş olmasıdır. Kapitalist/modern toplumlarda siyasallığın başka bir dünya talebi tarafından biçimlendirilmesi, krizin özgün işlevini de açıklar niteliktedir. İnsanlığın içinde bulunduğu çok boyutlu krizin bir eşik olarak kabul edilmesi, bu krizin mevcut güç dengesini sarsarak belirli çıkar gruplarını özgürleştirmesi ve bu grupların başka bir dünya/gelecek talebiyle siyasallaşmalarıyla doğrudan ilişkilidir.

Sonuç Yerine: Son Siyasallaşma Dalgası ve Popülist İçerme

Düşünür Zygmunt Bauman (2018, s. 151) bir tutarsızlıklar ve parçalanmalar, dolayısıyla belirsizlikler çağı olarak betimlediği çağımızın başlıca krizlerinden birini iktidar ve siyasetin birbirinden ayrılması olarak görmektedir ve bunun sonucunda iktidarlar siyasi denetimden serbestleşip siyaset iktidarsızlaşarak işlevsizleşmiştir. Her zamankinden daha sert bir karar anı (ya yaşarken ya da mezarda birlik), bir varlık yokluk sorunu olarak tarif ettiği zamanımızın küresel krizinden çıkış da Bauman'a göre (2018, ss. 163 ve 164) herkese ait bir geleceği kuracak ilkeye sarılmakla olacaktır: Her seferinde genişleyen ölçekte oluşturulan "biz" bütün insanlığa genişletilmeli, insanlık bütün insanlık düzeyinde bütünleşmelidir.

Temelde sermaye sahiplerinin çıkarlarının gerçekleşmesi için yaratılan piyasa-temsilî demokrasi-pozitif hukuk bütünlüğü, modern siyasallığın görünmez kılınmasına yol açmıştır. Ancak piyasanın farklı ölçeklerde yaşadığı ritmik krizlerin, zamanla siyasetin ve hukukun krizine dönüşmesiyle, sermayedarlar dışında kalan çıkar grupları kendi çıkarlarının gözetileceği kamusal düzenler talep ederek siyasallıklarını idrak ederler. Krizlerle zayıflayan burjuva iktidarının hegemonik siyasallığının zayıflaması anlamına gelen bu süreç, Bauman'ın da işaret ettiği üzere, kamu düzeninin zor ve hukuksuzlukla tesis edildiği salt iktidara ya da siyasetin işlevsizleşmesine yol açıyor; başka bir deyişle burjuva siyasallığı çöküyor. Neoliberal küreselleşmenin yarattığı krize çözüm olarak demokrasinin demokratikleştirilmesi önerisini yapan Giddens 2000, s. 91 ve 92), siyasal kararların yurttaşların gündelik sorunlarıyla daha çok ilişkilendirebilecek demokratik mekanizmaların denenmesine hazır olmak gerektiğini, bunun için piyasaların yaratamayacağı güçlü bir yurttaşlık kültürüne ihtiyaç duyulduğunu ifade ederken modern siyasallığın akılcı bir rehabilitasyonunu önermektedir: siyasallaşan, özgürleşen çıkar gruplarının kendileri için tarif edilen sınırlara çekilmesi için sivil toplumun güçlendirilmesi. Gauchet (2013, ss. 55 ve 71), halihazırdaki krizde siyasallığın, demokrasinin kendisinden kaynaklı gelişmelerle krize girmesi sonucu baş gösterdiğini ileri sürüyor. Demokrasinin krizi de aslında siyasal olanın hukukileştirme aracılığıyla siyasetle çerçevelenmesinden, yani siyasallığın burjuva iktidarını zaafa uğratmayacak biçimde sınırlanmasından ileri gelmektedir. Böylelikle de siyasallığın toplumu kurucu, toplumsal birliği sağlayıcı kamu düzenini, kamusal alanı kurucu "şey" olduğunu iddia eden Gauchet (2013, ss. 72, 73, 75, 76), birer çıkar birliği olduklarından şüphe olmayan insan birliklerinin hem özerk hem de diğer çıkar birliklerine göre var oluşlarını siyasallığın sağladığını savunur. Siyasallığın icrası ise güç (irade), çatışma ve kural (uyumlanma) gerektirir. Modern toplumda hukuk kullanılarak siyasetle çerçevelenmiş siyasallık, krizin yapısal nedenidir. Gauchet'nin (2013, s. 77) zamanımızın krizine çözüm olarak önerdiği, müzakereci siyaset ile kurucu siyasallığın uyumlaştırılması olanaklı mıdır acaba?

Siyasallığın inkârından kaynaklı zamanımızın yapısal krizinin çözümünün, demokrasinin demokratikleşmesine varacak biçimde siyaset ve siyasallığı uyumlaştırmaya çalışmak olmadığı, bunun yerine herkesi ("bizi") en geniş haliyle kapsayan çıkarları temsil eden bir toplumsal çıkar grubu tarafından modern siyasallığın temel motivasyonu olan başka bir dünya tahayyülünün inşası ile mümkün olacağını düşünmek daha akla yatkındır. Katılımcıların, çoğunda canları ile sınandıkları protesto ve isyanlar, toplumsal değişimin, toplumsal güç dengesinin yeniden yapılandırılmasının, yeni kamusal alan/düzen inşasının talep edildiği, dolayısıyla siyasallaşmanın kendiliğinden, tepkisel ortaya çıkış anları olarak görülebilirler. Semptomatik siyasallaşma anları olarak görülebilecek

protesto ve isyanların, toplumsal bağı kurucu bir siyasallık iddiasını ne ölçüde ve hangi yollarla barındırdıklarının değerlendirilmesi, itirazların, taleplerin ve eylemlerin sonuçlarına ilişkin çıkarsamalar aracılığıyla mümkün olmakta, bu da doğrudan toplumsal hareketler yazınının bulgularına başvurmayı gerektirmektedir. 21. yüzyılda protesto ve isyanların ne anlama geldiklerine ilişkin çözümlemeye kıstas olarak önerilen siyasallaşmanın, itirazlar, talepler ve eylemlerin sonuçlarına göre ne ölçüde ortaya çıktığının anlaşılabilmesi, protesto ve isyanların sistem karşıtlığı, kapitalizm ve piyasa eleştirisi barındırıp barındırmadığı, iktidar değişikliğinin ötesinde, mülkiyet rejiminde değişiklikler, ilgili herkesin nasıl ilişkilendiğini belirleyen kamusal alanın dönüştürülmesini, hukuk rejiminde değişiklikler talep edip etmedikleri, özgürlük, yurttaşlık, siyasal temsil ve katılımı ne düzeyde, nasıl sorun kabul ettiklerinin, özetle burjuva siyasallığının katmanlarına yönelik itiraz ve talepleri ile genel olarak toplumsal güç dengesinde, yeniden üretim rejiminde yarattıkları dönüşümün ortaya koyulması ile mümkündür.

21. yüzyılın tipik isyan ve protestolarını eski ve yeni toplumsal hareketlerden meydan hareketleri diye ayrıştıran Özen (2015) toplumsal hareketleri siyasallık açısından anlamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede egemen iktisadi ve siyasi yapılara itiraz, ortak geleceğe tekabül edecek kamusal düzen önerisi, özgürleştirme iddiası, kapsayıcılık toplumsal hareketlerin ayrıştırıcı vasıflarını ortaya koymak üzere kullanılan kıstaslardır. Hegemonik yapılara karşı koymakla ve çok farklı çıkar gruplarını harekete geçirecek kapsayıcılıkta olmakla eski ve yeni toplumsal hareketlerden ayrışan, Özen'in meydan hareketleri olarak ifade ettiği, 21. yüzyılın ilk yapısal krizi kabul edilen 2008 finansal krizinin sonrasında meydana gelen kapitalist merkezlerdeki İşgal Et Eylemleri, Gezi, Tahrir, Sintagma gibi sarsıcı protesto ve isyanlar, Özen'e göre (2015, s. 14) ne 1960'ların sonunda boy gösteren ve talepleri ekoloji, insan hakları, feminizm, barış gibi temalar etrafında çeşitlenen yeni toplumsal hareketler gibi "siyaset dışı" ne de talepleri sınıf çatışmasına göre biçimlenen işçi sınıfı hareketinin biçimlendirdiği programatik bir siyaseti benimsemişlerdir.

Özen (2015, ss. 15 ve 16) 2008 finansal krizi sonrası ortaya çıkan yeni isyan ve protesto dalgasından önce 1960'ların sonuna doğru ortaya çıkıp kapitalist hegemonyanın neoliberalizme evrilmesine yol açan yapısal krizin doğurduğu toplumsal hareketlerin örgütlü işçi hareketinden ayırt edilmesinde toplumsal yeniden üretim rejiminin ekonomik boyutunun esas alındığına dikkat çekiyor. Bu ayrıma ilişkin yazında, eski toplumsal hareketleri ortaya çıkaranın sanayi üretimi ile karakterize edilen bir yeniden üretim rejimi olduğu, yeni toplumsal hareketlerin ise bilgi üretiminin şekillendirdiği bir rejimde ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Buna göre eski toplumsal hareketler devlet gücünü ele geçirmeye çalışan, işçi sınıfı temelli siyasi hareketler iken yeni toplumsal

hareketler devleti ele geçirme hedefi olmayan, sadece çatışmaya konu alanda dönüşüm talep eden, kültürel, orta sınıf temelli hareketlerdir (Coşkun, 2006, s. 72). Özen (2015, ss. 17 ve 18), meydan hareketlerinin eski toplumsal hareketlerle ekonomik ve siyasi yapıdan memnuniyetsizlikten kaynaklanma açısından benzeştiğini, yeni bir toplum tahayyülüne dayalı bir siyasi programa sahip olmamak açısından ayrıştığını tespit ediyor. Diğer yandan 21. yüzyıl protesto ve isyanları, lidersiz, hiyerarşik olmayan, belirli taleplerle ortaya çıkan grupların harekete geçmesiyle ortaya çıkmaları bakımından yeni toplumsal hareketlerle benzeşirken, toplumsal cinsiyet, çevre, din, etnisite, ırk, azınlık hakları gibi alanlardaki tikel mücadeleleri içererek aşan ekonomik, siyasi, hukuki ortak taleplere sahip olmak açısından yeni toplumsal hareketlerden ayrışmaktadır. Özen'in toplumsal hareketleri neden ve sonuçlarıyla anlamaya, ayrıştırmaya çalışan yazının bulgularına ilişkin tespitleri, birkaç açından öğreticidir. Öncelikle neden, sonuç ve niteliklere ilişkin farklı iddialarda bulunsalar da yazının temsilcilerinin toplumsal hareketleri ayrıştırırken referans aldıkları zaman dilimleri, kapitalist sistemin yapısal krizlerine denk gelmektedir. İkincisi söz konusu krizler öncelikli olarak iktisadi kabul edildiklerinden, krizler de sanayi toplumunun ve sonrasının krizleri olarak görülmüş, protesto ve isyanlar bu üretim rejimlerinin yarattığı sorunlardan kaynaklı itiraz ve talepler olarak algılanmıştır ve piyasa, temsili demokrasi ve pozitif hukuktan oluşan modern siyasallığı açıkça dikkate almadığından protesto ve isyanların toplumu bir arada tutan bağ olarak siyasallığın, dolayısıyla kamusal alana yön verme gücüyle donanma, yani özgürleşme talebinin belirtisi olduğu gözden kaçmıştır. Modern kamusal alana kurumlarıyla egemen olan ulus devletleri biçimlendiren Amerikan ve Fransız devrimlerinden başlamak üzere yaklaşık 300 yıllık toplumsal hareketler tarihini kat eden çalışmasında Charles Tilly (2022, s. 32), toplumsal hareketler ve siyasallık arasındaki zorunlu bağı ortaya koyar:

> (…) Eğer toplumsal hareketler yok olmaya başlamışsa, yok oluşları sıradan insanların kamu politikasına katılmasına yarayan büyük bir aracın da yok olduğunu bizlere bildirecektir. Toplumsal hareketlerin yükselişi ve alçalışı demokratik imkanların genişlemesini ya da daralmasını işaret eder.

Bir siyasal rejim içinde kendine yer bulamamış, başka bir deyişle "bir kamu politikasında yer kazanma" olanağı bulamamış çıkar grupları için varoluş kanalı sunduğunu iddia ettiği toplumsal hareketler demokratik kurumların varlığına işaret etmektedir Tilly'e göre (2022, s. 282). Demokratik kurumlar, kamusal alanın bu grupların çıkarları uyarınca biçimlendirilmesini olanaklı kılacak taleplerde bulunma kapasitesini/gücünü garanti altına alacağından, protesto ve isyanların burjuva iktidarının dayanağı olan modern siyasallık tarafından gerektirildiği sonucuna varılmaktadır. Nitekim protesto ve isyanlar sistemin rehabilitasyonuna vesile kılınmış, siyasallaşma ve özgürleşme olarak

ifade bulan toplumsal değişim talebinin sınırlanması, kitlelerin, çıkar gruplarının siyasal güçlerinin içerilmesi için birer gösterge olarak alınmışlardır. İşçi sınıfı temelli eski toplumsal hareketlerin sendikalaşma, refah harcamaları, sosyal demokrasi, sosyal haklar gibi araçlarla içerilmesi, yine bu araçlarla siyasal olarak güçlenen çalışan sınıfların neoliberalizm tarafından içerilmesi, son olarak siyasallıkları, dolayısıyla özgürlükleri (iradeleri) iyiden iyiye gasp edilmiş kitlelerin 21. yüzyıl protesto ve isyanlarında dışa vurulan negatif/tepkisel siyasallıklarının toplumsal kutuplaşmaya, güvencesizleştirmeye, otoriterleşmeye yaslanan popülizmlerin protesto ve isyanların yaygınlığına eş bir yaygınlıkla ortaya çıkmasıyla içerilmesi,[8] modern siyasallığın toplumsal değişim talebine iktisadi, siyasi ve hukuki yönlerden verdiği yanıtlardır. Dolayısıyla kamu düzenini, kamusal alanı biçimlendirme kapasitesi/gücü olarak siyasallık modern dönemde baş gösteren toplumsal hareketlerin ortak motivasyonudur ve öyle olmayı sürdürecektir. 21. yüzyılın ilk 25 yılında yaşanan protesto ve isyanların otoriterleşme, popülizm, güvencesizleştirmeye (yeni durumda yapay zekâ destekli teknoloji tekellerinin biçimlendireceği bir süreç) dayalı içerilmesi, bir sonraki siyasallaşma/özgürleşme/toplumsal değişim talebi dalgasının koşullarını oluşturmaktadır. Artan toplumsal ve uluslararası çatışmalar, dinmeyen iktisadi istikrarsızlık, şiddetlenen uluslararası dengesizlik kapitalizmin son yapısal krizinin devam ettiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla kurtuluşu, popülist icracı idarelerin zamanın çarklarını hızlandıran, keskin ama gerçekte sorunları derinleştiren politikalarına sığınmakta bulan tutsak kitlelerin tepkisel siyasallıklarının tekrar etmesi beklenmelidir. Sorun bu siyasal enerjinin modern siyasallık tarafından içerilmesine kitlelerin toplumsal varlıklarının siyasallıklarının kapsamı ve niteliğinin farkında hazır olup olmayacaklarıdır.

Etik bildirim: sbfdergi@politics.ankara.edu.tr

Benzerlik denetimi: Tamamlandı.

Çıkar çatışması beyanı: Yazar(lar) bir çıkar çatışması beyanında bulunmamıştır.

Kaynakça

Amin, S. (2016). *Liberal virüs* (F. Başkaya, Çev.). Yordam Kitap.

Badiou, Alain (2011). *Komünist hipotez* (Oylum Bülbül, Çev.). Encore Yayınları.

8 Neoliberalizmin özünde siyasal olan manevralarının yarattığı popülist içermeyi Brown (2021, s. 71) şu sözlerle sorguluyor: "(…) Neoliberalizm dışarıda tutmayı hedeflediği plütokratik ve faşist kuvvetlere, yatıştırmayı hedeflediği siyasallaşmış kitle duygulanımlarına neticede nasıl teslim oluyor? İsteyerek ya da istemeyerek neyi siyasallaştırıyor ya da siyasetten arındırıyor ki neticede kinci bir popülist öfke doğuyor? (…)"

Başkaya, F. (2016). *Başka bir uygarlık için manifesto*. Yordam Kitap.

Bauman, Z. (2018). *Retrotopya* (A. Karatay, Çev.). Sel Yayıncılık.

Brown, W. (2021). *Neoliberalizmin harabelerinde* (B. O. Doğan, Çev.). Metis Yayınları.

Bullock, Justin B. vd. (2024). *The Oxford handbook of AI governance*. Oxford University Press.

Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür -Cilt 2 -Kimliğin gücü*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Coşkun, M. K. (2006). Süreklilik ve kopuş teorileri bağlamında Türkiye'deki eski ve yeni toplumsal hareketler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61*(1), 67–102.

Crouch, C. (2004). *Post-democracy*. Polity Press.

Çetinkaya, D. (2020). Toplumsal hareketler, devrim ve siyaset (1999-2020). *SAV Katkı, 10*, 37–48.

de La Boétie, E. (2011). *Gönüllük kulluk üzerine söylev* (M. A. Ağaoğulları, Çev.). (3. Baskı). İmge Kitabevi Yayınları.

della Porta, D. (2015). *Social movements in times of austerity*. Polity Press.

Gauchet, M. (2013). *Yurttaşını arayan demokrasi* (Z. Savaşçın, Çev.). İletişim Yayınları.

Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya* (O. Akınhay, Çev.). Alfa.

Gözler, K. (2008). Tabiî hukuk ve hukukî pozitivizme göre adalet kavramı. *Muhafazakâr Düşünce, 4*(15), 77–90.

Gray, J. (2000). *Two faces of liberalism*. The New Press.

Gray, J. (2003). *Liberalism* (2. Baskı). University of Minnesota Press.

Fuchs, C. (2014). *Social media a critical introduction*. Sage Publications.

Harman, C. (2013). *Halkların dünya tarihi: Taş devrinden yeni binyıla* (U. Kocabaşoğlu, Çev.). (3. Baskı). Yordam Kitap.

Hardt, M. ve A. Negri (2011). *Çokluk*. (B. Yıldırım, Çev.). (2. Baskı). Ayrıntı Yayınları.

Hardt, M. ve A. Negri (2023). *İmparatorluk*. (A. E. Pilgir, Çev.). (10. Baskı). Ayrıntı Yayınları.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.). Sel Yayıncılık.

Held, D. (Der.) (2004). *A globalizing world?: culture, economics, politics*. (2. Baskı). Open University.

Koselleck, R. (2013). *Kavramlar tarihi: Politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatiği üzerine araştırmalar* (A. Dirim, Çev.). (2. Baskı). İletişim Yayınları.

Kotz, D. M. (2010). The final conflict: What can cause a system-threatening crisis of capitalism? *Science & Society, 74*(3), 362–379.

Laclau, E. (2007). *Popülist akıl üzerine*. (N. B. Çelik, Çev.,). Epos Yayınları.

Lichtman, R. (2013). *Liberal ideolojinin Marksist eleştirisi* (Ş. Alpagut, Çev.). Yordam Kitap.

Locke, J. (2012). *Hükümet üzerine ikinci inceleme* (F. Bakırcı, Çev.). (2. Baskı). Ebabil Yayınları.

Lopez-Claros, A., Dahl, A. L., & Groff, M. (2020). *Global governance and the emergence of global institutions for the 21st century*. Cambridge University Press.

Meiksins Wood, E. (2013). *Yurttaşlardan lordlara* (O. Köymen, Çev.). (2. Baskı). Yordam Kitap.

Mouffe, C. (2019). *Sol popülizm*. (A. Yanık, Çev.).İletişim Yayınları.

Mudde, Cas ve C. R. Kaltwasser (2012). *Populism in Europe and the Americas*. Cambridge University Press.

Okar, B. (2014). Antik Yakındoğu'da halk isyanları. *Bilim ve Gelecek, 121*. https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2014/03/01/antik-yakindoguda-halk-isyanlari/ [Erişim Tarihi Mayıs 2025].

Ortiz, I., Burke, S., Berrada, M., & Saenz Cortés, H. (2022). *World protests: A study of key protest issues in the 21st century*. https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-88513-7.pdf [Erişim Tarihi Mart 2025].

Özen, H. (2015). Meydan hareketleri ve 'eski' ve 'yeni' toplumsal hareketler. *Mülkiye Dergisi, 39*(2), 11–40.

Panitch, L., & Gindin, S. (2011). Capitalist crises and the crisis this time. *Socialist Register, 47*.

Pleyers, G. (2020). Interconnected challenges of the 21st century. *Global Dialogue*. https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/interconnected-challenges-of-the-21st-century [Erişim Tarihi Şubat 2025].

Polanyi, K. (1986). *Büyük dönüşüm* (A. Buğra, Çev.). Alan Yayıncılık.

Smith, A. (2016). *Milletlerin zenginliği* (H. Derin, Çev.). (11. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tilly, C., Castañeda, E., & Wood, L. J. (2022). *Toplumsal hareketler 1768-2018* (O. Düz, Çev.). Alfa Yayınları.

Traverso, E. (2018). *Solun melankolisi: Marksizm, tarih ve bellek* (E. Ersavcı, Çev.). İletişim Yayınları.

Wallerstein, I. (2012). *Tarihsel kapitalizm ve kapitalist uygarlık* (N. Alpay, Çev.). (Genişletilmiş Basım). Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2001). *Ütopistik*. (T. Doğan, Çev.). Aveste.

Yalçınkaya, A. (2015). Yunan uygarlığı içinde polis ve siyaset. In M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da siyasal düşünceler tarihi* (ss. 23–90). İletişim Yayınları.

Yıldırım, Y. (2024). *Demokrasi ve toplumsal hareketler*. Fol Kitap.

Zuboff, S. (2021). *Gözetleme kapitalizmi çağı*, (T. Uzunçelebi, Çev.). Okuyan Us Yayınevi.